

Božena VOITKEVIČ

Vilniaus universitetas

MIKALOJAUS DAUKŠOS *POSTILĖS* SLAVIZMŲ MORFOLOGINĖ INTEGRACIJA

1. Lietuvių kalbos slavizmai nemažai tirti. Iki šiol jiems skirtuose darbuose tyrimo objektas dažniausiai buvo skolinių šaltinio problema, slavizmų chronologija ir etimologija. Vis dėlto kai kurioms sritims kalbininkai nėra skyrę pakankamai dėmesio. Vienai iš tokių mažiausiai ištirtų sričių priklauso slavizmų morfologija.

1.1. Plačiausiai slavizmai yra tirti etimologiniu aspektu. Tačiau su slavizmų etimologija – jų identifikavimu, etimologiniu vertinimu ir inventorizacija – tiesiogiai susiję dar keli dalykai. Pirmiausia – slavizmų šaltinio nustatymas. Čia svarbu paminėti V. Urbučio straipsnį, kur kruopščiai aptariama senųjų slavizmų tiesioginio šaltinio problema (plačiau žr. Urbutis 1993). Antra problema – skolinio ir šaltinio santykis. Apie ją yra užsiminęs P. Skardžius (RR 4, 61–309). Dauguma etimologinę problematiką nagrinėjančių darbų yra inventoriniai – dažniausiai tai leksikografiniai slavizmų aprašai: suregistruoti tarmėse vartojami slavizmai, nurodytos jų reikšmės, žodžiai suskirstyti teminėmis grupėmis (Kardelis 2003, 16t.).

1.2. Didžiausią slavizmų chronologizacijos darbą yra nuveikęs K. Būga. Jis pirmasis išsamiai, remdamasis slavų vokalizmo istorija, išnagrinėjo seniausiąjį lietuvių kalbos slavizmų sluoksnį. K. Būga, mėgindamas nustatyti skolinių chronologiją, rėmėsi slavų garsų istorija (Būga RR 1, 351–353; 2, 749–778).

1.3. Kitais aspektais slavizmai tirti gana menkai. Kiek daugiau aptarta skolinių fonetika ir semantika (Zinkevičius 1966, 60t., 69–71, 97–99, 145t.). Iš semantikos tyrimų srities minėtinas I. Adomavičiūtės straipsnis apie semantinę polonizmų adaptaciją (Адомавичюте 1979). Tarminiai rytų aukštaičių slavizmai fonologiniu aspektu yra išsamiai ištirti ir garsų integracija aprašyta V. Kardelio monografijoje (Kardelis 2003). Iki šiol nėra pasirodę didesnės apimties veikalų, skirtų slavizmų morfologijai, ypač jų morfologinei integracijai. Apie slavizmų morfologiją yra rašiusios A. Valeckienė (1967) ir

J. Laučiūtė (2007), tačiau jų tyrimuose sunku išvelgti kokį nors teorinį pagrindą, kuris leistų nustatyti slavizmų morfologinės integracijos principus. Tokių principų mėginta ieškoti B. Voitkevič (2008) ir D. Rudzinsko (2010) magistro darbuose.

2. Šio straipsnio objektas yra pagrindinio XVI a. lietuvių raštijos paminklo – 1599 m. Vilniuje išspausdintos Mikalojaus Daukšos *Postilės* – slavizmai. Tyrimo tikslas – sinchroniškai aprašyti slavizmų morfologiją ir nustatyti jų integracijos į lietuvių kalbos morfologinę sistemą taisykles. Nustačius sinchroninius integracijos dėsnius, kituose tyrimuose galima bus pereiti ir prie jų susiformavimo bei raidos aiškinimo.

3. Skoliniai, patekę į kalbą ar tarmę, įsikomponuoja į atskiras kalbas, kuri skolinasi, struktūras – fonetinę, fonologinę, morfologinę, sintaksinę ir semantinę. Tas skolinių įsikomponavimas į kalbos ar tarmės sistemą straipsnyje vadinamas *integracija*¹. *Integracijos* terminą tinka vartoti ir kalbant apie atskiras struktūrinio tyrimo pakopas, pvz., fonologinę, morfologinę, semantinę integraciją ir t. t. (Kardelis 2003, 24t.). Šiame straipsnyje pagrindinis dėmesys skiriamas *morfologinei* Daukšos *Postilės* slavizmų integracijai.

3.1. Kitų kalbų kilmės žodis, patekęs į lietuvių kalbą, paprastai gauna lietuviškas galūnes (plg. Valeckienė 1967; Laučiūtė 2007). Skolinių morfologinės integracijos procesas paprastai aiškinamas atitinkamos galūnės parinkimu. Dažniausiai galūnė pridedama prie vardininko formos, o paskui pagal tą formą ir kiti linksniai gauna atitinkamas galūnes. Kai žodis į lietuvių kalbą ateina tiesiai iš pirminio šaltinio, lietuviškos galūnės parinkimas priklauso nuo lietuvių kalbos ir kalbos, iš kurios kilęs žodis, morfologinių sistemų santykio. Sutampančios galūnės paliekamos, o nebūdingos lietuvių kalbai galūnės pakeičiamos labiausiai jas atitinkančiomis lietuviškomis. Kai žodis neturi galūnės, jam pridedama vienokia ar kitokia lietuviška galūnė (plg. Wurzel

---

¹ Kartais toks procesas vadinamas *asimiliacija*, tačiau šis terminas kelia per daug asociacijų su fonetika. Dar vartojamas *adaptacijos* terminas (Адомавичюте 1979, 93; Krawczyk 2007, 47; Bielecka 1993, 32), kuris V. Kardelio laikomas geresniu už *asimiliaciją*, nes kelia mažiau nereikalingų asociacijų, tačiau jis labiau susijęs su teksto pritaikymu ir norminamuoju svetimų leksikos pritaikymu prie sistemos. Svetimų elementų prisitaikymą prie kitos sistemos Kardelis siūlo vadinti *integracijos* terminu, kuris gana tiksliai nusako skolinių įtraukimo į sistemą esmę (Kardelis 2003, 24t.). Pastebėtina, kad nusistovėjęs vieningos terminologijos skolinimosi procesams įvardyti nėra, pvz., A. Karszniewicz-Mazur tame pačiame darbe (1988, 225, 252) vartoja ir *adaptacijos*, ir *asimiliacijos* terminus.

1984, 154: skolinių integracija – tai skolinių pritaikymas kalbai, morfologiškai įforminant juos pagal tos kalbos taisykles, t. y. pridodant tai kalbai būdingus afiksus ar keičiant paveldėtą afiksą nauju).

3.2. Kitų kalbų kilmės žodžiai lietuvių kalboje gauna stipresniųjų linksniaavimo tipų – vyriškosios giminės (*i*)*õ*, moteriškosios giminės (*i*)*ā* arba *ē* – galūnes (žr. Valeckienė 1967). Valeckienė aptaria pagrindinius atvejus, kaip lietuviškos galūnės atitinka kitų kalbų žodžių galūnes. Pasak jos, vyriškosios giminės kitų kalbų kilmės žodžiams dažnai pridodama vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko galūnė *-as*. Šią galūnę gauna žodžiai, kurių gale tariamas kietasis priebalsis (pvz., *bolševikas* – r. *большевик*). Nelinkstama kitų kalbų kilmės žodžiams dėti galūnės *-us*. Kiek dažniau pridodamos *ju* linksniaavimo vienaskaitos vardininko galūnės. Galūnę *-is* gauna vyriškosios giminės žodžiai, kurių gale tariamas minkštasis priebalsis, pvz., *artikelis* – vok. *Artikel*. Taip pat yra aprašoma ir moteriškosios giminės skolinių prisitaikymas prie lietuvių kalbos sistemos, pvz., galūnė *-a* paliekama žodžiams, kurie iš kilmės tą galūnę turi, pvz.: *chalva* – r. *халва*, *balalaika* – r. *балалайка*, *orbita* – lo. *orbita* ir t. t. Dažnai kitų kalbų kilmės žodžiams pridodamos *iā* kamieno galūnės. Jas turi tokie kitų kalbų žodžiai, kurių gale susiduria du balsiai *ia*, pvz.: *arija* – it. *aria*; *anarchija* – gr. *anarchia* ir t. t. Galūnę *-ė* lietuvių kalboje gauna kitų kalbų žodžiai, turintys baigmenį *-e*, *-ē* (dažnai po minkštojo priebalsio), pvz.: *minutė* – vok. *Minute*; *rolė* – vok. *Rolle*; *trupė* – vok. *Truppe* ir kt. Šią galūnę turi iš rusų kalbos atėję moteriškosios giminės žodžiai su minkštuoju galiniu priebalsiu, pvz., *artelė*, r. *артель* (Valeckienė 1967, 112–118). Valeckienės darbe yra kalbama apie skolinių prisitaikymą prie lietuvių kalbos sistemos (lietuviškų galūnių pridėjimą), bet konkrečių integracijos taisyklių ar dėsnų nesuformuluota.

3.3. Verta paminėti ir atvirkštinio reiškinių, t. y. baltizmų slavų kalbose, tyrimą, kuriam skirtas Laučiūtės straipsnis (2007). Straipsnyje aptariami tiek seni, tiek šių dienų skoliniai. Autorė tiria į slavų kalbas paskolintus ar per substratą paveldėtus baltiškos kilmės vardažodinius apeliatyvus bei vietovardžius, mėgindama išsiaiškinti, kokiais atvejais ir dėl kokių priežasčių skoliniuose lietuviškos galūnės liko nepakitusios, o kada ir kaip pakito, integruojant jas į slavų kalbų morfologinę sistemą. Medžiaga skirstoma pagal lietuviškų galūnių išlikimą ar pakitimą slavų kalbose. Lietuviškų galūnių atliepimas čia vadinamas reguliarios ir nereguliarios substitucijos terminais (Laučiūtė 2007, 86t.). Laučiūtė pateikia baltizmų vardininko formų substitucijos slavų kalbose pavyzdžių, iš pradžių aptaria reguliariosios substitucijos atvejus,

po to – išimtis (neregulariosios substitucijos pavyzdžius). Kartu pateikiama senųjų ir šiuolaikinių baltizmų, kurie gali būti dvikalbystės padarinys, nes užfiksuoti kalbų paribių tarmėse. Šiame darbe, kaip ir anksčiau minėtame, nėra tiksliai suformuluotų integracijos dėsnų. Autorė teigia, kad slavai, skolindamiesi vardažodžius su galūnėmis *-as*, *-is*, *-us*, galūnę dažniausiai atmeta (plg. Valeckienės teiginį, kad kitų kalbų kilmės žodžiams lietuvių kalboje dažniausiai pridamos galūnės *-as*, *-is*, *-us*). Mažai dėmesio skirta slavų baltizmų chronologijai.

Abiejų autorių požiūris į morfologinę slavizmų integraciją yra iš esmės panašus – kalbama apie lietuviškų galūnių pridėjimą ar numetimą.

4. Pirmasis skolinio elemento įforminimo žingsnis yra fonetinė substitucija². Svarbiausias jos veikimo principas – panašumas arba tapatumas. Mechanizmas yra paprastas: skolinio balsis koreliuoja su jam tapačiu ar artimiausiu kitos kalbos vokalizmo sistemos nariu. Taip svetimas elementas yra visiškai integruojamas į tos kalbos fonologinę sistemą. Kai svetimos sistemos elementas, sudaręs koreliaciją su tam tikru kalbos, kuri skolinasi, sistemos elementu, su juo sutampa ir yra integruojamas į tą sistemą, toliau jo raida niekuo nesiskiria nuo etimologinių sistemos elementų. Jei elementas kinta, jis kinta neišsiskirdamas iš sistemos. Kadangi skirtingi elementai į kalbą, kuri skolinasi, patenka skirtingais chronologiniais sluoksniais, dėl to vėliau ir kinta nevienodai (Kardelis 2003, 29). Pvz., slavų *o* – slavizmų *a*: *apaštalas* (le. *apostol*, br. *анѡстл*); *smakas* (le. *smok*, br. *смок*) ir t. t. Pagal fonetinius principus galima formuluoti ir morfologinius, pvz., slavų vyr. g. baigmuo – kietasis priebalsis, slavizmo baigmuo *-as* ir pan. Tik šiuo atveju yra sudėtingiau, nes reikia atsižvelgti ne tik į giminę, bet ir į linksniavimo tipą.

4.1. Iš seno indoeuropiečiai turėjo tris gimines: moteriškąją, vyriškąją ir bevardę. Lietuvių kalboje bevardė giminė išnykusi³, tuo tarpu kaimyninėse

---

² Šis terminas kai kurių kalbininkų vartojamas ir skolinių ar bendrų žodžių ir jų atitikmenų santykiams apibrėžti (Laučiūtė 2007, 86t.; Bielecka 1993, 34).

³ Bevardės giminės išnykimo lietuvių ir latvių kalbose priežastys nėra visiškai aiškios ir tyrinėtojų nurodomos nevienodai. Dažnai teigiama, kad lemiamą reikšmę bus turėjusi vyrujančio *ō* kamieno vienaskaitos ir daugiskaitos nom.-acc. n. formų sutapimo grėsmė. Daugiskaitos galūnė *-ā* ilgainiui turėjo sutrumpėti (Leskieno dėsnis) ir sutapti su vienaskaitos *-a*. Tokia skirtingų skaičių to paties linksnio galūnių homonimija yra nepakenčiama, todėl bevardės giminės žodžiams teko pereiti į kitas – vyriškosios arba moteriškosios giminės – paradigmas. Dauguma jų perėjo į vyriškąją giminę (Zinkevičius 1980, 175–178).

slavų kalbose trinarė giminės kategorija egzistuoja iki šiol. Kadangi žodžių skolinimosi procesas vyko ir prieš, ir po lietuvių kalbos bevardės giminės išnykimo, integracija turėjo savitai prisitaikyti prie šių procesų: vėlesni skoliniai iš slavų kalbų sistemos su trinare giminės kategorija turėjo integruotis į lietuvių kalbos sistemą su dvinare giminės kategorija.

Slavizmų morfologinės integracijos procesas prasideda nuo integravimosi į lietuvių kalbos vyriškąją ar moteriškąją giminę. Problemą kelia slavų kalbų bevardės giminės žodžiai, patekę į lietuvių kalbą, kurioje šios giminės nėra. Daukšos *Postilėje* buvo rasta po lygiai atvejų, kai slavų kalbų žodžiai su galūne *-o* integravosi į moteriškąją ir vyriškąją giminę. Remiantis Būgos teorija, slavizmai, integravęsi į vyriškąją giminę, yra chronologiškai ankstesni, datuoti laikotarpiu iki XIII–XIV a., o tie, kurie integravosi į moteriškąją giminę, paskolinti jau po XIII–XIV a. Pasak A. Girdenio, iš pradžių slavų kalbų bevardės giminės formos lietuvių kalboje tapdavo tuo metu, matyt, dar gyvavusios bevardės giminės žodžiais: *мыло* → **muila*, *мыто* → **muita*. Kai bevardė giminė lietuvių kalboje perėjo į vyriškąją, kartu su veldiniais į šią giminę pateko ir bevardės giminės skoliniai: **muila* → *muilas*, **muita* → *muittas*. Išnykus bevardei giminei paskolintus slavų žodžius su *-o* pradėta derinti prie moteriškųjų *ā* kamieno daiktavardžių (Girdenis 2001, 386).

4.2. Aptariant slavizmų morfologinės integracijos procesą, svarbiausia yra kalbėti ne apie galūnių pridėjimą ar numetimą (kaip daro Valeckienė ir Laučiūtė), o apie linksniavimo tipų sutapimą arba nesutapimą. Pasak A. Krawczyk, morfologinė skolinių integracija yra tų skolinių įtraukimas į kalbos, kuri skolinasi, linksniavimo sistemą (Krawczyk 2007, 55). J. Bielecka, tirianti lenkų kalbos skolinius rusų kalboje, teigia, kad skolinio integracija pirmiausia prasideda nuo giminės pakitimų (skolinys turi integruotis į tam tikrą giminę), vėliau skolinio struktūra turi būti pritaikyta prie kalbos, kuri skolinasi, struktūros (Bielecka 1993, 34). Tai yra morfologinės integracijos pagrindinis teorinis pamatas. Slavizmas, patekęs į lietuvių kalbą, integruojasi į vieną ar kitą linksniavimo tipą, pavyzdžiui, vieni žodžiai pateko į *u* linksniavimo tipą⁴, kiti – į *ju*: turime *rojus*, *aliejus*, o ne **rojas*, **aliejas* ir t. t.

4.3. Morfologinei slavizmų integracijai yra labai svarbu slavų kalbų kamiengalio priebalsio kietumas ar minkštumas. Apie tai užsimena jau Va-

⁴ J. Kazlauskas išlaiko tradicinį daiktavardžių skirstymą į kamienus, bet mano, kad tiksliau būtų kamienus vadinti linksniavimo tipais, nes jie vienas nuo kito skiriasi ne kamienu, o linksnių galūnėmis (Kazlauskas 1968, 137). Patogumo ir aiškumo dėlei šiame straipsnyje *kamienas* bus vadinamas *linksniavimo tipu*.

leckienė (1967, 115). Autorė lietuviškas galūnes lygina su pirminio šaltinio atitinkamų žodžių galūnėmis, pvz., ji teigia, kad galūnę *-ė* lietuvių kalboje gauna kitų kalbų žodžiai su baigmeniu *-e*, *-ē* (dažnai po minkštojo priebalsio), pvz., *minutė* (vok. *Minute*). Tačiau vokiškos kilmės žodis *Affäre* integravosi lietuvių kalboje kaip *afiera*, o ne **afierė* todėl, kad pateko į lietuvių kalbą ne iš vokiečių kalbos, o iš slavų (le. *ofiara*, br. *афера*). Tik atsižvelgus į tai, iš kokios kalbos žodis pateko į lietuvių kalbą, galima paaiškinti, kodėl jis turi vieną ar kitą galūnę, tiksliau, kodėl integravosi į vieną ar kitą linksniavimo tipą. Autorė taip pat teigia, kad patikrinus, kokias galūnes žodis gauna atskirose kalbose, galima nustatyti, kurios kalbos žodžio galūnę labiausiai atitinka lietuvišką galūnę (Valeckienė 1967, 118).

Pavyzdžiui, taip būtų galima pailiustruoti galinio priebalsio svarbą morfologinėje slavizmų integracijoje:

slavų *-C* → slavizmų *-as* (vyr. g.): *griešnikas* (le. *grzesznik*, br. *грешник*);

slavų (br.) *-Ć*, (le.) *-C* → slavizmų *-is*, *-ius* (vyr. g.): *altorius* (le. *ołtarz*, br. *алтáръ*); *kalendorius* (le. *kalendarz*, br. *календаръ*).

4.4. Morfologinės integracijos procesui svarbus ir semantikos aspektas – kaip pačiam kalbos vartotojui atrodo paskolintas žodis, su kuria gimine (vyriškąja ar moteriškąja) jis susiejamas. Dažniausiai vyriškosios giminės žodis ir lietuvių kalboje lieka vyriškosios giminės, o moteriškosios – moteriškosios giminės. Tačiau pasitaiko ir išimčių. Pavyzdžiui, *Postilėje* buvo rastas žodis *psalmas* ir *psalmė*. Taip galėjo atsitikti dėl to, kad vienas žodis buvo paskolintas iš baltarusių kalbos: br. *псалма* → lie. *psalmė*, kitas iš lenkų kalbos: le. *psalm* → lie. *psalmas*.

4.5. Tiriant slavizmų integraciją, svarbi yra chronologija. Visa skolintinė leksika, patekusi į kalbą, yra išsidėsčiusi skirtingais sinchroniniais sluoksniais. Kalbos raidos metu skolintinė leksika tarytum užkonservuoja ir tos kalbos, kuri skolina, ir tos, kuri skolinasi, kai kuriuos kitimus ir teikia galimybę nustatyti jų chronologiją (Kardelis 2003, 30).

Kaip minėta, skoliniamis integruojantis į lietuvių kalbą svarbu, koks priebalsis yra žodžio gale. Pavyzdžiui, galūnę *-as* gauna žodžiai, kurių gale tariamas kietasis priebalsis, o galūnę *-is* gauna žodžiai, kurių gale yra minkštasis priebalsis. Tačiau kietąjį priebalsį turi ir br. *морз*, le. *targ* bei br. *шнур*, le. *sznur*, o lietuvių kalboje yra *turgus* ir *šniūras*. Žiūrint chronologiškai (s. r. *търгов* > br. *морз* →) lie. *turgus* greičiausiai yra ankstesnis nei lie. *šniūras*. Matyt, slavizmas *turgus* integravosi pagal dėsnį: slavų *ѳ* – slavizmų *u*. Integruojant slavizmus pagal šį dėsnį, slaviškoje sistemoje jere dar nebuvo išnykę. Tokie

slavizmai, kaip pastebi Kardelis, rodo seniausius leksinius kontaktus su slavais, kadangi jie turėję būti paskolinti dar prieš XII a. (Kardelis 2003, 80).

Kitas pavyzdys: slavizmai *temnyčia*, *večeria*, *asilyčia* pateko į *iā* linksniavimo tipą, nes jiems atsiradus lietuvių kalboje dar nebuvo sukietėję priebalsiai *č* <cz>, *ž* <ž>, *š* <sz>, *r* <r> (XIV a.), priešingu atveju turėtume *temnyča*, *večera*, *asilyča*. *Postilėje iu* kamieno slavizmai, pvz., *altorius* (le. *oltarz*, br. *алтáръ*), *ciesorius* (le. *cesarz*, s. r. *цѣсарь*), yra vėlesnio chronologinio sluoksnio negu, pvz., *turgus* (le. *targ*, br. *торг*), kitaip turėtume **altoris*, **ciesoris* (integracijos dėsnis slavų *ь* → slavizmų *i*). Taigi žodžiai *altorius*, *ciesorius* paskolinti jau po XII a.

5. Lietuvių kalbos slavizmai skolinantis patenka į vieną ar kitą linksniavimo tipą. Tiriant morfologinę skolinių integraciją, svarbu yra atsižvelgti į skolinančiųjų (lenkų, baltarusių) ir besiskolinančiosios (lietuvių) kalbos morfologines sistemas. Prieš pereinant prie Daukšos slavizmų analizės, aptartinos visų trijų minėtųjų kalbų daiktavardžių linksniavimo tipų sistemos.

5.1. Lietuvių kalboje skiriami šie daiktavardžių linksniavimo tipai (plg. Zinkevičius 1996, 113t.)⁵:

- 1) *o* kamienas (I linksniavimo tipas), pvz., *vil̃kas*;
- 2) *iõ* kamienas (II linksniavimo tipas), pvz., *svėčias*
- 3) *iõ* kamienas (III linksniavimo tipas), pvz., *brólis*, *arkl̃ys*;
- 4) *a* kamienas (IV linksniavimo tipas), pvz., *šakà*;
- 5) *iā* kamienas (V linksniavimo tipas), pvz., *valdžìà*, *martì*;
- 6) *e* kamienas (VI linksniavimo tipas), pvz., *katē*;
- 7) *i* kamienas (VII linksniavimo tipas), pvz., *avis*;
- 8) *u* kamienas (VIII linksniavimo tipas), pvz., *sūnùs*;
- 9) *iu* kamienas (IX linksniavimo tipas), pvz., *vaĩsius*;
- 10) priebalsiniai kamienai (X linksniavimo tipas), pvz., *šuõ*, *sesuõ*.

5.2. Lenkų kalboje galima skirti penkis daiktavardžių linksniavimo tipus (plg. Поляков 1998, 36t.)⁶:

---

⁵ Kadangi straipsnyje nagrinėjamas XVI a. tekstas, remiamasi istorine linksniavimo tipų klasifikacija. Nuo jos iš esmės nesiskiria ir DLKG, 68–80 pateikiama dabartinės kalbos linksniavimo tipų klasifikacija. Pastarojoje pastebima tik ryškesnė linksniavimo tipų diferenciacija pagal gimines.

⁶ Galima ir kitokia klasifikacija, pvz., leidinyje Terwojedowa et al. 2005, 260–288 skiriami keturi linksniavimo tipai. Poliakovo ketvirtajam tipui priklausą daiktavardžiai kalbamajame darbe priskiriami antrajam linksniavimo tipui.

1) I linksniavimo tipas – vyriškosios giminės daiktavardžiai, turintys kietąjį ar minkštąjį žodžio galo priebalsį, pvz.: *sqsiad* ‘kaimynas’, *dom* ‘namas’, *pies* ‘šuo’; *gośc* ‘svečias’, *kosz* ‘krepšys’;

2) II linksniavimo tipas – bevardės giminės daiktavardžiai, turintys kietąjį ar minkštąjį kamiengalį, pvz.: *słowo* ‘žodis’, *jablko* ‘obuolys’, *pole* ‘laukas’;

3) III linksniavimo tipas – moteriškosios giminės daiktavardžiai, turintys kietąjį ar minkštąjį kamiengalį, pvz.: *głowa* ‘galva’, *matka* ‘motina’, *ziemia* ‘žemė’;

4) IV linksniavimo tipas – moteriškosios giminės daiktavardžiai, turintys minkštąjį priebalsį žodžio gale, pvz., *kość* ‘kaulas’;

5) V linksniavimo tipas – vyriškosios giminės daiktavardžiai, kurie vienas-kaitoje linksniuojami kaip moteriškosios giminės daiktavardžiai, o daugiskaitoje – kaip vyriškosios giminės daiktavardžiai, pvz., *mężczyzna* ‘vyras’.

5.3. Baltarusių kalboje skirtingi keturi daiktavardžių linksniavimo tipai (Поляков 1998, 23)⁷:

1) I linksniavimo tipas – vyriškosios giminės daiktavardžiai, turintys kietąjį ar minkštąjį žodžio galo priebalsį, pvz.: *снег* ‘sniegas’, *брат* ‘brolis’; *конь* ‘arklys’; taip pat bevardės giminės žodžiai su kietuoju ar minkštuoju kamiengaliu, pvz.: *акно* ‘langas’; *поле* ‘laukas’, *задание* ‘uždavinys’;

2) II linksniavimo tipas – moteriškosios giminės daiktavardžiai su kietuoju (*галава* ‘galva’) ar minkštuoju (*зямля* ‘žemė’) kamiengaliu; taip pat tokie pat vyriškosios giminės daiktavardžiai su kietuoju (*старацта* ‘seniūnas’) ar minkštuoju (*суддзя* ‘teisėjas’) kamiengaliu;

3) III linksniavimo tipas – moteriškosios (*даль* ‘tolis’) ar vyriškosios (*пуць* ‘kelias’) giminės daiktavardžiai su minkštuoju žodžio galo priebalsiu;

4) IV linksniavimo tipas – dažniausiai jaunikių pavadinimai: *ваўчаныя* ‘vilkelis’, *лісяня* ‘lapiukas’.

6. Ištyrus visus *Postilės* slavizmus ir jų atitikmenis, buvo nustatytos tokios morfologinės slavizmų integracijos taisyklės:

6.1. Slavų I linksniavimo tipo žodžiai (vyriškosios giminės daiktavardžiai, turintys kietąjį ar minkštąjį baigmenį) → lietuvių:

1) I linksniavimo tipo žodžiai (o kamienas): visi rasti pavyzdžiai slavų kalbose turi kietąjį baigmenį, pvz.: vns. kilm. *žôkano* (DP, 2) – br. *закон*, le. *zakon*; vns. kilm. *úkfufo* (DP, 139) – br. *уксус*; dgs. viet. *akfomitûfe* (DP,

⁷ Iš kitokių klasifikacijų galima paminėti kad ir pateikiamą baltarusių kalbos vadovėlyje Кривицкый et al. 2008, 109–127, skiriančiame tris linksniavimo tipus.

41) – le. *aksamit*, br. *аксамит*; dgs. naud. *apâftalamus* (DP, 6) – le. *apostol*, br. *апостал*; vns. gal. *fzñiura* (DP, 385) – br. *шнур*, le. *sznur*; dgs. įn. *czñudais* (DP, 120) – le. *cud*, br. *чуд*; vns. vard. *fmâkas* (DP, 307) – le. *smok*, br. *смок*; vns. vard. *kaplônas* (DP, 56) – le. *kaplan*, br. *каплан*; vns. naud. *magniafui* (DP, 508) – le. *magnes*, br. *магнэс*; vns. naud. *ņewadui* (DP, 379) – le. *niewód*, br. *нёвод*; dgs. viet. *fzilkkûfe* (DP, 41) – br. *шовк*; vns. kilm. *plâdo* (DP, 565) – le. *plód*, br. *плод*; vns. gal. *paklâna* (DP, 536) – le. *poklon*, br. *наклон*; vns. vard. *remefnikas* (DP, 211) – le. *rzemiešnik*, br. *рамесник*; vns. vard. *tyrônas* (DP, 3) – le. *tyran*, br. *тыран*; dgs. vard. *tytułai* (DP, 365) – le. *tytuł*, br. *тытул* ir kt.;

2) III linksniavimo tipo žodžiai (*iĩ* kamienas): *iĩ* kamieno slavizmų rasta nedaug, visų jų atitikmenys slavų kalbose turi kietąjį baigmenį: *dwarionis* (DP, 364) – br. *дваранин*, *krikszcionis* (DP, 4) – le. *chrześcijanin*, br. *хрысціянiн* (s. r. *кръстиан(ин)ъ*); *mieszczionis* (DP, 335) – le. *mieszczanin*, br. *мещчанiн*; *ragonis* (DP, 3) – le. *poganin*, s. (b)r. *поган(ин)ъ*. Pasak Skardžiaus, žodžiai *ragonis*, *dwarionis* jau pačioje lietuvių kalboje perdaryti iš ankstesnių *ragonas*, *dvar(i)onas* (RR 4, 127, 209). Daudka vartoja formą *ragonis*, tačiau pataisy- muose rašo, kad turėtų būti *ragonas* (DP, 628);

3) IX linksniavimo tipo žodžiai (*iu* kamienas):

3a) slavų vyriškosios giminės žodžiai, turintys kietąjį priebalsį žodžio gale, pvz.: vns. vard. *adwerfôrius* (DP, 296) – le. *adwersarz*; vns. kilm. *križêus* (DP, 2) – le. *krzyż*, br. *крѣж*; dgs. kilm. *rubêžiu* (DP, 113) – le. *rubież*, br. *рубѣж*; vns. kilm. *liktôreus* (DP, 553) – le. *lichtarz*, br. *лѣхтар*; vns. gal. *pałôciu* (DP, 118) – le. *pałac*, br. *палáу*; vns. kilm. *cimentoréus* (DP, 271) – le. *stentarz*; vns. vard. *falfzius* (DP, 52) – le. *falsz*, br. *фальш*; vns. vard. *klôfztorius* (DP, 27) – le. *klasztor*, br. *кляштар*; vns. vard. *ricierius* (DP, 130) – le. *rycerz*, br. *рыцар* ir kiti.;

3b) slavų vyriškosios giminės žodžiai, turintys minkštąjį priebalsį žodžio gale, pvz.: vns. gal. *alieiu* (DP, 35) – le. *olej*, br. *алѣй*; dgs. kilm. *stráiu* (DP, 307) – le. *strój*, br. *строй*; vns. kilm. *pakáiaus* (DP, 3) – le. *pokój*, br. *пакóй*; vns. iliatyvas – *rôiu* (DP 39) – le. *raj*, br. *рай*; vns. vard. *karâlus* (DP, 1) – le. *król*, br. *карóль*; vns. gal. *handlu* (DP, 104) – br. *гáндаль*, le. *handel*; vns. kilm. *korobliaus* (DP, 60) – br. *карабль*; dgs. gal. *priwileiuis* (DP, 467) – le. *przywilej*, br. *прывілей* ir kt.

6.2. Baltarusių II linksniavimo tipo žodžiai (moteriškosios giminės daiktavardžiai, turintys kietąjį arba minkštąjį kamiengalį); lenkų III linksniavimo tipo žodžiai (moteriškosios giminės daiktavardžiai, turintys kietąjį arba minkštąjį kamiengalį) → lietuvių:

1) IV linksniavimo tipo žodžiai (*ā* kamienas): visi rasti pavyzdžiai slavų kalbose turi kietąjį kamiengalį, pvz.: vns. vard. *adīna* (DP 544) – le. *godzina*, br. *гадзіна*; vns. vard. *fereda* (DP, 109) – le. *środa*, br. *серада*; vns. vard. *fmalá* (DP, 527) – le. *smoła*, br. *смала*; dgs. gal. *ifzkalás* (DP, 445) – le. *szkoła*, br. *школа*; vns. gal. *ftadala* (DP, 500) – le. *stodoła*, br. *стадола*; vns. kilm. *fbatos* (DP, 54) – le. *subota*, br. *субота*; vns. kilm. *metos* (DP, 515) – le. *mięta*, br. *мята*; vns. kilm. *pakâros* (DP, 316) – le. *pokora*, br. *попора*; vns. vard. *borwá* (DP, 265) – le. *barwa*; vns. įn. *fwodbai* (DP, 32) – br. *свѣдзьба*; vns. įn. *syła* (DP, 18) – le. *siła*, br. *сила*; dgs. įn. *trûbomis* (DP, 3) – le. *trąba*, br. *труба* ir t. t.;

2) V linksniavimo tipo žodžiai (*iā* kamienas):

2a) slavų moteriškosios giminės žodžiai, turintys kietąjį kamiengalį, pvz.: vns. gal. *dūfzia* (DP, 2) – br. *душá*, le. *dusza*; vns. gal. *afiliczia* (DP, 1) – le. *oślica*; vns. vard. *bażniczia* (DP, 1) – br. *бажніца*; vns. vard. *węzia* (DP, 497) – le. *wieża*, br. *вежа*; vns. vard. *faranczia* (DP, 302) – br. *саранча*, le. *szarańcza*; vns. kilm. *garsticzios* (DP, 86) – le. *gorczyca*, br. *гарчыца*; dgs. gal. *grūfzias* (DP, 558) – le. *grusza*, br. *груша*; vns. kilm. *męlniczios* (DP, 85) – br. trm. *мельніца*; vns. kilm. *skleniczios* (DP, 271) – s. br. *скленица*, le. trm. *sklenica*; dgs. kilm. *ūlicziu* (DP, 242) – le. *ulica*, br. *вулиця*; dgs. viet. *temńicziosė* (DP, 18) – le. *ciemnica*, br. *цямніца*; vns. gal. *weczêria* (DP, 33) – le. *wieczera* ir t. t.;

2b) slavų moteriškosios giminės žodžiai, turintys minkštąjį kamiengalį, pvz.: vns. vard. *bestia* (DP, 85) – le. *bestia*, br. *бестыя*; vns. vard. *lilia* (DP, 332) – le. *lilia*, br. *ліляя*; vns. kilm. *pustinos* (DP, 28) – le. *pustynia*, br. *пустыня*; vns. kilm. *religijos* (DP, 89) – le. *religia*, br. *рэлігія*; vns. vard. *tradiciia* (DP, 587) – le. *tradycja*, br. *традыцыя*; vns. vard. *effentiá* (DP, 336) – le. *esencja*, br. *эсэнцыя*; vns. vard. *historia* (DP, 49) – le. *historia*, br. *гісторыя*;

3) VI linksniavimo tipo žodžiai (*ē* kamienas). Rasti pavyzdžiai turi slavų kalbose kietąjį baigmenį, pvz.: vns. vard. *trâyce* (DP, 62) – br. *трѡйца*, le. *trójca*, dgs. įn. *rôżemis* (DP, 101) – br. *рѡжа*, le. *róža*. Plg. Skardžiaus nuorodomus *traicė*, *traičė* ir *rožė*, *roža* (RR 4, 250, 281). Dėsningsi būtų lauktini **traičia*, **traicia*, **rožia*, nors forma *trajca* irgi įmanoma (žr. Kardelis 2003, 193). Pasak Adomavičiūtės, moteriškosios giminės polonizmai (minkštojo kamieno) lietuvių kalboje gauna galūnes *-ė* arba *-ia* (Адомавичюте 1979, 96).

6.3. Baltarusių I linksniavimo tipo žodžiai (bevardės giminės daiktavardžiai), lenkų II linksniavimo tipo žodžiai (bevardės giminės daiktavardžiai) → lietuvių VI linksniavimo tipo žodžiai (*ē* kamienas). *ē* kamieno žodžių aptikta

nedaug. Juos peržiūrėjus paaiškėjo, kad į *ē* kamieną integravosi žodžiai, kurie slavų kalbose yra bevardės giminės ir baigiasi *-ie*, pvz.: vns. vard. *budawône* (DP, 575) – br. *будавање*, le. *budowanie*; vns. gal. *korône* (DP, 169) – le. *karanie*, br. *карање*; dgs. įn. *molawônemis* (DP, 1) – le. *malowanie*, br. *маляванне*.

6.4. Lenkų IV linksniavimo tipo žodžiai (moteriškosios giminės daiktavardžiai, turintys gale minkštąjį priebalsį), baltarusių III linksniavimo tipo žodžiai (moteriškosios giminės daiktavardžiai) → lietuvių VII linksniavimo tipas (*i* kamienas, pvz., *avis*), pvz.: vns. kilm. *częsties* (DP, 315) – br. *чэсць*, le. *cześć*; vns. kilm. *śmertelnafties* (DP, 550) – le. *śmiertelność*; vns. kilm. *śmérties* (DP, 8) – le. *śmierć*, br. *сьмерць*; vns. gal. *spáwiedi* (DP, 4) – le. *spowiedź*, br. *споведзь*; vns. vard. *śwétaftis* (DP, 369) – le. *świętość*, br. *святаць*; vns. vard. *kóznis* (DP, 199) – le. *kaźń*, br. *казнь*; dgs. gal. *myflis* (DP, 314) – le. *myśl*, br. *мысль*; vns. kilm. *trzeźwafties* (DP, 294) – le. *trzeźwość*, s. br. *trzeźwość* (plg. Skardžius RR 4, 282); vns. kilm. *wałnafties* (DP, 123) – le. *wolność*, br. *вольнаць*; dgs. gal. *moſciu* (DP, 495) – br. *маць*, le. *maść*. Vienintelis problemiškas atvejis – žodis *kozonis* (DP, 106), kuris yra *i* kamieno, nors slavų kalbose jis yra bevardės giminės ir su galūne *-ie* (le. *kazanie*), todėl pagal anksčiau aptartą integracijos dėsnį (žr. 6.3.) lauktume formos **kzonė*.

7. **Išvados.** Ištyrus *Postilės* slavizmus ir jų atitikmenis, matyti, kad patekę į lietuvių kalbą slavų kalbų žodžiai su kietuoju kamiengaliu paprastai integruojami į *ō* ar *ā* kamieną, o žodžiai su minkštuoju kamiengaliu – į *iā*, *iu*, *ē*, *ijō* ar *i* kamieną. Į *iā* kamieną integruoti ir kai kurie slavų kalbų žodžiai su kietuoju kamiengaliu (plg. le. *dusza*, *ciemnica*, *wieczera* ir lie. *dušia*, *temnyčia*, *večeria*), nors pagal nustatytas taisykles lauktina būtų integracija į *ā* kamieną. Panaši situacija ir *iu* kamieno atveju. Norint paaiškinti tokius atvejus, reikalingas jau diachroninis tyrimas, išeinantis už šio straipsnio objekto ribų.

MORPHOLOGICAL INTEGRATION OF SLAVISMS IN *POSTILLA* BY MIKALOJUS DAUKŠA

Summary

This paper deals with the morphological integration of Slavisms into the Lithuanian language. An attempt was made to determine in what cases and due to what reasons Slavic loanwords integrated into a certain type of declension system. It also discusses the problem of gender nonconformity (Slavic languages have three genders: masculine, fem-

inine and neuter, while the Lithuanian language has two). For example, the research of Slavisms in Daukša's *Postilla* indicated that if in Slavic languages the stem was soft then a Slavism would not integrate into *o*, *a*, *u* stems in the Lithuanian language. The present research shows that it is important to pay attention not to the added and rejected endings (cf. Valeckienė 1967; Laučiūtė 2007), but to concurrence or non-concurrence of declension types.

ŠALTINIAI

DP – *Daukšos Postilė*. Fotografuotinis leidimas, Kaunas: Lietuvos Universiteto leidykla, 1926.

LITERATŪRA

Bielecka Janina 1993, *Zapóžyczenia leksykalne z języka polskiego do rosyjskiego. Rzeczowniki*, Kielce: Wyższa szkoła pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego.

Būga RR – Kazimieras Būga, *Rinktiniai raštai* 1–3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1961.

DLKG – Vytautas Ambrazas (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 4 patais. leid., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

Girdenis Aleksas 2001, Pamąstymai apie Leskieno dėsnį ir bevardę giminę, in Aleksas Girdenis, *Kalbotyros darbai 3: 1988–2000*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 385–386.

Kardelis Vytautas 2003, *Rytų aukštaičių šnektų slavizmų fonologijos bruožai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Karszniewicz-Mazur Alicja 1988, *Zapóžyczenia leksykalne ze źródła niemieckiego we współczesnej polszczyźnie*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Krawczyk Aleksandra 2007, *Zapóžyczenia leksykalne w sytuacji wielojęzyczności. Ukrainizmy i rusycyzmy w gwarze Maćkowiec na Podolu*, Warszawa: Wydawnictwo DiG.

Kazlauskas Jonas 1968, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, Vilnius: Mokslas.

Laučiūtė Jūratė 2007, Baltiškos kilmės vardažodžių galūnių likimas šiaurės slavų kalbose, *Res humanitariae* 2, 85–101.

Rudzinskas Darius 2010, *Rytinio senųjų raštų varianto slavizmai*, Magistro darbas, Vilniaus universitetas.

Skardžius RR – Pranas Skardžius, *Rinktiniai raštai* 1–5, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla (1), Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas (2–5), 1996–1999.

Terwojedowa Magdalena, Halina Karaś, Dorota Kopczyńska (red.) 2005, *Język polski. Kompendium*, Warszawa: Drukarnia naukowo-techniczna S. A.

Urbutis Vincas 1993, Senųjų slavizmų kilmės įvairovė, *Blt* 38(1), 91–101.

Valeckienė Adelė 1967, Kitų kalbų kilmės žodžiai lietuvių kalbos morfologinėje sistemoje, in Vytautas Ambrazas (red.), *Lietuvių kalba tarybiniais metais*, Vilnius: 108–128.

Voitkevič Božena 2008, *M. Daukšos Postilės slavizmai*, Magistro darbas, Vilniaus universitetas.

Wurzel Wolfgang Ullrich 1984, *Flexionsmorphologie und Natürlichkeit*, Berlin: Akademie-Verlag.

Zinkevičius Zigmąs 1996, *Lietuvių kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Zinkevičius Zigmąs 1966, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

Zinkevičius Zigmąs 1980, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika 1*, Vilnius: Mokslo.

Адомавичюте Ирена 1979, Лексические полонизмы в литовских говорах: виды заимствований и их адаптация, *ABSL* 12, 91–109.

Кривицкий Александр Антонович, Арнолд Ефимович Михневич, Александр Иосифович Подлужный 2008, *Белорусский язык. Для говорящих по-русски*, Минск: Вышэйшая школа.

Поляков Олег 1998, *Славянские языки*, Vilnius: Leidybos centras.

Božena VOITKEVIČ

Baltistikos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

Lithuania

[bozena.voitkevic@flf.stud.vu.lt]

